

“O‘ZBEK TILSHUNOSLIGI VA ADABIYOTSHUNOSLIGI TARAQQIYOTI, XALQARO HAMKORLIK MASALALARI”

mavzusidagi xalqaro ilmiy-amaliy konferensiya

QARAQALPAQ BALALAR FOLKLORÍDA “ÓTIRIK QOSÍQLAR”DÍŃ TEMATIKALÍQ HÁM FORMALÍQ ÓZGESHELIKLARI

Berdimuratov Jetkerbay Abatbaevich

*Erkin izleniwshi. Ózbekstan mámleketlik
kórkem-óner hám mádeniyat instituti
Nókis filiali*

Annotaciya: Qaraqalpaq balalar folklorındaǵı ótirik qosıqlardıń tematikalıq hám formalıq ózgeshelikleriniń tiykarǵı ayırmashılıq belgilerin ilimiy-teoriyalıq jaqtan dálillep bergen.

Gilt sózler: folklor, janr, tema, forma, ótirik ertek, ótirik qosıq.

Qaraqalpaq balalar folklorında balalar sana-sezimin bunnan da bılay rawajlandırıw, uǵım ilgirliǵın, pami hám túsiniǵiniń oylaw dárejesin, tapqırılıǵın, ańǵarıw hám usılar arqalı sana-sezimin taǵı da ósiriw maqsetinde qollanılatuǵın «ótirik qosıqlar» de bar. «Ótirik qosıqlar» sıyaqlı házilge, kúlkili-sıqaq sınaq beyimlenip aytıladı. Olardıń kóleminiń úlken-kishiligine qaramastan qaharmanları boladı. «Ótirik qosıqlar» adamlardı da kúldiredi hám oylandırıwǵa májbúrleydi, hám turmıslıq jaǵdaylardı tanıwda úlken áhmyetke iye.

«Ótirik qosıqlar» ertektiń qosıq túrinde bir úlgisi, ondaǵı qaharmanlar menen turmıs hádiyseleri arasındaǵı qatnaslar súwretlenedi. Usınday ózine tán ózgesheliklerge qaray «Ótirik qosıqlar» balalardı da kewilli kúلكi lázzetlerge bóleydi. Olar yadlap alıwda júdá qolaylı bolıp keledi.

Men ózim jas kúnimde baqa baqtım,
Baqamniń arıǵına jabıw japtım,
Qurbaqam Orınborga qashıp ketip,
Bir baqa súyinshi aytıp zordan taptım.

Qoy qılıp qumırsqamdı qozı baqtım,
Qońızdı ingen qılıp men balalattım,
Basına may tóbesinde shaqmaq shaqtım,
Jaratıp gesirtkeni at qılıp shaptım.

Bizlerge ótirik sol buyırmaǵan,
Bódeneni tomar dep otqa jaqtım.

(Qaraqalpaq xalıq qosıqları, Nókis, 1965)

«Ótirik ertek» te «Ótirik qosıq»tıń jubayı. Bunda da «Ótirik qosıq»taǵıday qaharmanlar, waqıyalar, qaharman menen waqıya arasındaǵı qarım-qatnaslar háreket etedi:

ÓTIRIK ERTEK

Tuttım búrgeniń anasın,

Jetisti há, jetisti,

“O‘ZBEK TILSHUNOSLIGI VA ADABIYOTSHUNOSLIGI TARAQQIYOTI, XALQARO HAMKORLIK MASALALARI”

mavzusidagi xalqaro ilmiy-amaliy konferensiya

Tutqa bayladim tanasin,
Qosqa qostim jup tanasin,
Jer sudigar etpedim be?
Bir burge tepti dizeme,
Keldim alti ayda ozime,
Inanbas adam sozime,
Alti ay kesel jatpadim ba?
Tuttim burgenin agini,
Tutqa bayladim tagini,
Alti batpan aq ayaqini,
Otken bazar satpadim ba?
Men dostimtikine barsam,
Burge de jibir,jibir,
Men de sibir,sibir,
Turdim da qashtim,
Alti ayshiliq jol astim,
Al keyin qarasam,
Tumsigi ala bir burge,

Tusti ha tusti,
Burge meni bir jiqti,
Burgeni men eki jiqtim,
Burgenin murnin testim,
Ala shunaq bir jip estim,
Jengem menen mingestim,
Amiwdaryasinan keshtim,
Gurlenniin darwazasin ashtim
Bastim da soydim,
Qassaplar baha qoydi,
Bahasina jetpedi,
Altmish batpan et ettim,
Etin etshige berdim,
Mayin mayshiga berdim,
Bir pushpagi ozime qaldi,
Altmish apaga,
Jetpis japana,
Otiz pashqana etik shiqti.

Qaraqalpaq balalar folkloridagi otirik qosiqlaridin tematikalik ham formalik ozgeshelikleri tiykarinan qosiq formasida ham prozalik qara soz formasida da ushiratamiz. Al, usi ertek qosiqtin ekinshi variantinda basqasha berilgen yagniy aytqanda bul ertek qosiqlaridin variantliq versiyalarinin kop ekenligin de koriwge boladi:

Tuttim burgenin anasin,
Tutqa bayladim tanasin,
Qosqa qostim jupqanasin,
Jer sudigar etpedim be?
Bir burge tepti duzeme,
Keldim alti ayda ozime...
Burgenin murnin testim,
Ala munaq bir jip estim,
Jengem menen mingestim,
Amudaryasinan keshtim...

Yamasa:

Ertegim erte boladi,
Qulagim kelte boladi,
Tirna jasawil boladi,
Hakke buydimaq boladi...

/ sonda, 117-bet /.

Bunnan keyin hakke muz, kun, bult, jamgir, jer, tishqan, pishiq kimnin kushli ekenin sinasip, aqirinda pishiq kushli bolip shigadi:

mavzusidagi xalqaro ilmiy-amaliy konferensiya

- Pishiq sen neden kúshli boldín?
- Men kúshlimen, kúshlimen.
Ayağımda zerli gewish,
Kúnde eki mın tishqan sawish.

/ sonda, 117-bet /.

Folklorındağı «Ótirik qosıq» menen «Ótirik ertekler» diń tematikasınan kópshiligi haywanat, janlıq, qurt-qumırsqalarğa da baylanıslı bolıp keledi. Al, sońıraq dóregen «Ótirik ertekler»de adam da háreket etedi: «Eger ótirik aytsam, basıma hákke qonsın, ólgen ġarğa kózim dese kózimdi, ózim dese ózimdi shoqısın, Buğan da inanbasań bargoy, tap házir-aq basqan izim artımda qalsın» hám t.b.

(Avtordıń qol jazbasınan II dápter)

Solay etip, «Ótirik qosıq» ta, «Ótirik ertek» te balalardıń sana-sezim ilgerligin, pámi hám pámligin oylaw dárejesin tapqırlıǵın, zeyinlilik penen jiyrenliligin sınawlardan ibarat.

Ulıwma aytqanda, balalardıń oy-órisin, aqıl-huwshın sınaw boyınsha qaraqalpaqlarda áyyemnen kiyatırǵan xalıqlıq pedagogikanıń usıllarınıń biri. Bul usıl qaraqalpaqlar arasında keńnen tarqalǵan. Toy-jıyınlarda, eki-úsh adamnıń bası qosılǵan jerde de bir-birin sınap, kimniń ne aytqanına dıqqat berip ólsheydi. Usınday orınlarda balalardıń qısınıspaǵa túsip qalmawı ushın qaraqalpaqlar balalardı tárbiyalawda xalıqlıq pedagogikanıń bar usıllarına, awız eki ádebiyattaǵı balalar folklorınıń geypara janrlıq túrninen de paydalanǵan.